

Я. Р. РАДКЕВІЧ

ФАРМІРАВАННЕ МАСТАЦКАГА РАДЫЁВЯШЧАННЯ ў БССР

Фарміраванне мастацкага вяшчання на радыё пачалося ў першыя гады яго існавання. Спробы трансляцыі канцэртаў, па сутнасці, і былі першымі мастацкімі перадачамі. Радыё мае абмежаваныя сродкі выразнасці, але ці значыць гэта, што яго выяўленчыя магчымасці, якія існуюць выключна ў сферы гука, таксама абмежаваны? Бо менавіта такая пастаноўка пытання аб магчымасцях радыё выклікала спрэчкі першых яго слухачоў і крытыкаў.

«Стварэнне асобнага радыёмастацтва я лічу мала верагодным. Дастаткова таго, што пры дапамозе радыё можна перадаваць усё, што жадаеш. Далейшае развіццё радыётэхнікі прывядзе да павелічэння мастацкай каштоўнасці перадач і зробіць непатрэбным спецыяльнае мастацтва на радыё. Немэтазгодным, мне здаецца, таксама стварэнне музычных твораў спецыяльна для радыё»¹,— пісаў у 1927 годзе кампазітар М. М. Іпалітаў-Іваноў.

Яму рашуча прарэчыў мастацтвазнавец і крытык П. С. Коган: «Я лічу, што ў будучым будзе створана цалкам асобнае новае радыёмастацтва для радыё. Усе гукавыя ўраджанні будуць даведзены да максімальнай выразнасці. Усе пачуцці, акрамя слыха, будуць проста выключаны»².

На наш погляд, сучаснаму даследчыку радыё для таго, каб правільна арыентавацца ў гарачай палеміцы тых гадоў аб шляхах развіцця мастацкага вяшчання, трэба пазнаёміцца з пунктам гледжання М. Міркуова, які ўтрымлівае найбольш дакладную ацэнку сітуацыі: «Негледзячы на тое, што радыёвяшчанне надзвычай хутка пранікла ва ўсе галіны духоўнай культуры — ў ідэалогію і навуку, у адукацыю і маральнае выхаванне, ва ўсе віды мастацтва,— пранікненне гэта было надзіва несупярэчлівым, гарманічным, пазбаўленым якіх бы то ні было антаганізмаў. Радыё арганічна ўпісалася ў культуру, застаўшыся па сваіх унутраных характарыстыках надзвычай тактоўным у адносінах да традыцыйных інстытутаў духоўнага жыцця і дзейнасці людзей»³.

Гэта «тактоўнасць» і цікавіць нас галоўным чынам, таму што дзякуючы ёй радыё зрабілася ўніверсальным інструментам культурнай рэвалюцыі, нястомным прапагандыстам духоўных каштоўнасцей народа, іх распаўсюджвальнікам. Зразумела, тут улічваецца і другі бок пытання, які звязаны з асаблівасцямі выяўленчых сродкаў мастацкага радыё, з тымі творчымі заваёвамі, якія сталі магчымымі з адкрыццём для мастацтва няхай нябачнай, але такой вялізнай, такой многагалоснай «сцэны», як радыё. Закранаючы па неабходнасці гэты бок пытання, заўважым, што аналіз новых якасцей і рыс, якія ўвасобіліся ў мастацкім вяшчанні як самастойным відзе мастацтва (да яго можна аднесці радыёдраму, радыёспектакль, разнастайныя музычныя перадачы, дзе музыка сінтэзавана са словам, шумам і відазменена тэхнічнымі прыёмамі радыё),— справа мастацтвазнаўства, а не філалогіі.

Нас жа больш цікавіць культурна-асветніцкая, выхаваўчая роля мастацкага вяшчання, дзякуючы якой у Беларусі стваралася новая нацыянальная культура. Таму што толькі ў гады Савецкай улады беларуская нацыянальная культура атрымала права на свабоднае развіццё, набыла трывалую сацыяльную аснову.

Ужо на пачатку 20-х гадоў ствараюцца значныя літаратурныя творы, адкрываюцца тэатр, універсітэт, пачынаюць выходзіць на беларускай мове газеты, палітычныя і навукова-папулярныя кнігі, актыўна адраджаюцца ўсе віды народнай творчасці, разгортваецца барацьба з непісьменнасцю. З дыпламогай радыё распаўсюджваюцца палітычныя і навуковыя веды; дзейным сродкам павышэння культуры народа, ідэйна-маральнага і эстэтычнага выхавання мас становіцца літаратурнае і музычнае вясчанне. Радыё ўбірала ў сферу сваёй дзейнасці літаратурныя і музычныя творы натуральна, без усякай іх трансфармацыі, у той жа час даючы літаратуры і музыцы небывалую аудыторыю.

Радыёстанцыя імя СНК БССР у першыя ж свае праграмы пачала ўключаць літаратурныя канцэрты, увяла перадачу «Літаратурны час», запрашала да мікрафона пісьменнікаў, крытыкаў, якія расказвалі аб маладой беларускай літаратуры, аб яе вытоках. 11 красавіка 1926 года ў эфіры прагучала першае выступленне членаў літаратурнага аб'яднання «Маладняк», якое адыграла вялікую ролю ў развіцці беларускай культуры. «Першым чытае свае вершы П. Трус, за ім А. Якімовіч, Я. Бобрык, А. Дудар. «Васількі сваіх думак шле ў паклон Беларусі» А. Вольны, «аб прыгажосці светлых дзён» п'е Я. Пушча... Невялічкі перапынак — і на «закуску» — гумар К. Крапівы. З увагай слухала Беларусь сваіх паэтаў»⁴, — пісала «Савецкая Беларусь» аб гэтай перадачы.

Развіццю мастацкага радыёвясчання значную ўвагу надаваў ЦК КП(б)Б. Па яго прапанове ў кастрычніку 1926 года пры ўпаўнаважаным «Радыёперадачы» была створана мастацкая камісія, якая пачала наладжваць літаратурныя і музычныя перадачы. На пасяджэнні бюро 24 лютага 1928 года ЦК КП(б)Б паставіў перад Беларускай радыё задачу «забяспечыць лепшы падбор мастацкіх праграм з пункту гледжання іх ідэалагічнай вытрыманасці, мастацкай прыдатнасці і даступнасці разуменню рабоча-сялянскага радыёслухача»⁵.

На радыё знаходзілі дарогу лепшыя творы беларускіх пісьменнікаў. Іх чыталі артысты, дыктары, самі пісьменнікі. Адсутнасць гуказапісваючай апаратуры абумовіла з'яўленне так званых «жывых» перадач, калі выступленне перад мікрафонам перадавалася адразу ў эфір. Адначасова асвойваліся і больш складаныя формы вясчання — трансляцыі вечароў і канцэртаў, тэатральных спектакляў. Аб гэтым пісала газета ў пачатку 1926 года: «Мінскай радыёстанцыяй імя СНК БССР абсталявана трансляцыя (трансляцыйны пункт — Я. Р.) з Дома культуры, што дасць магчымасць перадаваць па радыё ўсе канцэрты, якія будуць у гэтым будынку. У хуткім часе будзе наладжана трансляцыя і з Дзяржтэатра»⁶.

Вялікую папулярнасць у слухачоў мелі літаратурна-музыкальныя канцэрты, заснавальнікам якіх быў маскоўскі акцёр, майстар мастацкага слова В. Н. Яхантаў. Як вядома, ён называў іх кампазіцыямі. Дынамічныя, разнастайныя, палітычна завостраныя, яны ўяўлялі сабой мантаж урыўкаў з літаратурных і публіцыстычных твораў і музыкі. Шмат якія элементы такой формы — музыка, натхнёнае слова, дакументы, што арганічна спалучаліся ў цэласны мастацка-публіцыстычны твор, — прыжыліся на радыё, сталі неад'емнымі рысамі яго выразнасці.

У студзені 1926 года была арганізавана трансляцыя вечара, прысвечанага беларускаму мастацтву. Вечар пачаў Я. Купала. Ён прачытаў свае вершы, затым выступілі Я. Колас, Ц. Гартны. Літаратурныя творы чаргаваліся з народнай музыкай, а на заканчэнне вечара прагучала інсцэніроўка-жарт «Чорт і баба».

«Цэльная, гарманічна спаяная праграма сённяшняга вечара, — адзначалася ў газетнай справаздачы, — можа служыць прыкладам таго, як трэба выхоўваць любоў да беларускага мастацтва, адкрываць перад вачыма пралетарскай аудыторыі яго дзівосныя глыбіні... І вершы, і музыка, якія прагучалі на вечары, разнесліся хвалямі эфіру па ўсіх кутках Еўропы»⁷.

Аднак было б памылкай уяўляць развіццё мастацкага радыёвясчання ў Беларусі як няўхільны ўздым. Тут, як і наогул у грамадска-палітычным вясчанні, былі перыяды спаду і таптання на месцы, былі цяжкасці росту і сур'ёзныя недахопы, што знайшло адлюстраванне ў партыйных дакументах і ў друку. Так, 27 чэрвеня 1930 года на пасяджэнні сакратарыяту ЦК КП(б)Б моцна крытыкавалася пастаноўка мастацкага вясчання на Беларускай радыёстанцыі; падкрэслівалася, што многія канцэрты не разлічаны на масавага слухача і ідуць без усякіх тлумачэнняў, што ў праграмах Беларускага радыё амаль адсутнічаюць інсцэніроўкі, радыёг'есы, радыёфіль-

мы. Адзначалася таксама, што да работы ля мікрафона слаба прыцягваюцца мастацкія, літаратурныя і музычныя гурткі⁸.

Важна ўлічваць і тое, што ў 20-я гады будучае мастацкага вяшчання для работнікаў радыё ў многім было яшчэ нявызначаным, незразумелым, у творчых калектывах і ў друку вяліся гарачыя спрэчкі аб яго задачах і формах. Так, у 1926 годзе старшыня Таварыства сяброў радыё А. М. Любавіч на дыспуце аб радыёвяшчанні настойваў на неабходнасці «перанесці мікрафон са студыі ў аўдыторыі тэатраў, канцэртаў, лекцый, сходаў, з'ездаў і г. д. Удзельнікі вечароў, канцэртаў і да т. п., ведаючы, што яны маюць сваёй аўдыторыяй радыёслухачоў усяго Саюза, будуць больш уважліва ставіцца да іх арганізацыі, адчуваць большую адказнасць. Радыёслухачы будуць псіхалагічна больш з'яднаны з тым, што адбываецца ля мікрафона. Аўдыторыя будзе пазбаўлена спецыфічнай замкнёнасці»⁹. У тлумачэнні грамадскіх функцый мастацкіх перадач часта дапускалася спрашчэнне і прамалінейнасць, аб чым, напрыклад, сведчыць наступнае выказванне: «На нашу думку, мастацкае вяшчанне сваё галоўнае прызначэнне мае ў садейнічанні ўздому і папаўненню той бадзёрсці і энергіі, якія патрэбны рабоча-сялянскім масам пры выкананні складаных працэсаў сацыялістычнага будаўніцтва»¹⁰.

Практыка радыёвяшчання давала ўсё новыя прыклады гарманічнага спалучэння слова з музыкай, з шумами, з гукавым фонам і ставіла пытанне аб спецыфіцы радыёмастацтва, аб неабходнасці яго ўліку і выкарыстання для дасягнення найбольшай эфектыўнасці вяшчання. Нагуральнасць і шчырасць, з якой гучалі рэпартажы-трансляцыі з разнастайных масавых сходаў, іх дакументальная пераканаўчасць выклікалі думкі наконт перавода ўсяго вяшчання на рэпартаж-экспромт як дакладнае адлюстраванне падзеі. З другога боку, з'яўленне ў 1928 годзе першых радыёфільмаў тыпу «Сцяпан Халтурын», стварэнне першых радыёінсцэніровак і вялікая цікавасць, з якой іх сустрэлі слухачы,— усё гэта нарадзіла тэорыю спецыфічнасці радыёмастацтва: «Радыёвяшчанне з'яўляецца базай для гукавога мастацтва. Яно даець нам новую тэхніку, якую можна выкарыстоўваць для стварэння мастацкіх твораў, пабудаваных на гукавым матэрыяле»¹¹.

У цэлым жа спрэчкі аб шляхах развіцця радыёвяшчання былі плённымі і ўзбагацілі яго новымі формамі. Станоўча адбіліся яны і на літаратурна-драматычным вяшчанні Беларускага радыё. У 1931—1932 гадах радыё пачало актыўна інсцэніраваць праязныя творы Я. Коласа (апаваданні «Соцкі падвёў», «Нёманаў удар», «Недаступны», аповесці «На прасторах жыцця», «Адшчэпенец»), М. Лынькова («Над Бугам», «Андрэй Ляту»), З. Бядулі («Пяць лыжак заціркі», «Начлежнікі», «Дэлегатка», «Рунь»), К. Чорнага («Хвоі шумяць», «Вераснёўскія ночы», «Лявон Бушмар») і іншых пісьменнікаў.

Станаўленне мастацкага вяшчання на Беларускім радыё адбывалася ў рэчывы выканання задач культурнай рэвалюцыі. Як вядома, У. І. Ленін разглядаў яе як найважнейшую частку будаўніцтва сацыялізму і падкрэсліваў, што ажыццяўленне задум партыі немагчыма без мэт культурнай рэвалюцыі. Асноўныя ж яе мэты заключаліся ў тым, каб ліквідаваць непісьменнасць і малалісьменнасць дарослага насельніцтва, павысіць агульную пісьменнасць народа да ўзроўню, які адпавядаў бы патрабаванням сучаснай вытворчасці, падрыхтаваць кадры савецкай інтэлігенцыі, стварыць новую сацыялістычную культуру, далучыць да яе шматлікія народныя масы.

Задачы культурнай рэвалюцыі ў Беларусі былі надзвычай вялікія і складаныя. Не хапала кадраў для яе ажыццяўлення — стварэння прынцыпова новай, савецкай сістэмы адукацыі, арганізацыі культурных і навуковых устаноў, развіцця літаратуры і мастацтва сацыялістычнага напрамку. Належаў разгарнуць вельмі цяжкую палітычную і культурна-асветніцкую работу, значную частку якой узяло на сябе радыёвяшчанне.

У. І. Ленін вучыў, што ўздому элементарнай пісьменнасці насельніцтва, шырокага распаўсюджвання сярод працоўных ведаў і культурных каштоўнасцей найбольш паспяхова можна дасягнуць з дапамогай роднай мовы. Абвясчаючы поўную свабоду і роўныя правы ўсіх нацыянальных моў, У. І. Ленін гаварыў аб неабходнасці стварэння ўмоў для іх вольнага развіцця, забеспячэнні права кожнага грамадзяніна дзяржавы карыстацца роднай мовай. «Дэмакратычная дзяржава безумоўна павінна прызнаць поўную свабоду родных моў і адвергнуць усякія прывілеі адной з моў»¹².

Беларуская мова пры Савецкай уладзе набыла права на свабоднае развіццё і прызнанне ў якасці мовы беларускай нацыі. На працягу 1922—1926 гадоў выкладанне ў большасці пачатковых і сямігадовых школ рэс-

публікі было пераведзена на беларускую мову. З 1922 года на ёй пачалі выдавацца падручнікі. 20 лютага 1922 года на базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі, якая існавала з лютага 1921 года і займалася распрацоўкай беларускай навуковай тэрміналогіі, быў адкрыты Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт). У яго задачы ўваходзіла вывучэнне мовы, літаратуры, этнаграфіі, гісторыі, эканомікі, грамадскіх навук і прыродных багаццяў Беларусі.

З уводам у Мінску радыёстанцыі, якая пачала весці свае перадачы на беларускай мове, аўтарытэт новага, сучаснага сродка сувязі і шырокіх зносінаў пачаў садзейнічаць павышэнню аўтарытэта беларускай мовы, якая да нядаўняга часу лічылася мовай нізоў.

Аб'ектыўны паказчык якасці развіцця ўсялякай мовы — узровень яе функцыянальнай дыферэнцыяцыі, або комплекс яе грамадскіх абавязкаў, функцый. Радзе, якое ў прамым сэнсе слова ў поўны голас загаварыла на беларускай мове, у значна большай меры, чым іншыя сродкі масавай інфармацыі, узяло на сябе выкананне грамадскіх функцый, уласцівых мове, а значыць, і прыстасаванне самой мовы да выканання гэтых шматвобразных функцый. У эфіры гучалі лекцыі і гутаркі на грамадска-палітычныя і навуковыя тэмы. Асвойваліся новыя, раней незнаёмыя бытавой мове пласты лексікі, а разам з тым удасканальвалася ўнутраная арганізацыя мовы, выпрацоўваліся грамадска ўсвядомленыя і практычна неабходныя формы класіфікацыі моўнага матэрыялу, умацнілася сувязь розных форм мовы з патрэбамі практыкі. Гэтаму працэсу садзейнічала генетычная блізкасць беларускай і рускай моў, але яна ж стварала і спецыфічныя цяжкасці пры перакладзе на беларускую некаторых паняццяў і тэрмінаў, якія ўпершыню прыйшлі на Беларусь у рускім моўным абліччы. Засваенню іх беларускай мовай заміналі псіхалагічныя бар'еры непрызнання форм, якія не былі звычнымі, тым больш, што ў многіх выпадках пераклад зводзіўся да прымітыўнай калькі. Пры гэтым ігнараваліся ўнутраныя законы беларускай мовы, штучна блыталіся рознамоўныя элементы. Такая лінгвістычная нядабайнасць сустракаецца і сёння, і вызваляцца ад яе — значыць клапаціцца аб чысціні мовы, яе сэнсавай дакладнасці і мастацкай выразнасці.

У разгледжаны намі перыяд гэта з'ява была асабліва распаўсюджана, і журналістам друку і радзе даводзілася весці з ёй барацьбу сваёй зброяй — фельетонамі, сатырычнымі нататкамі, у якіх высмейваліся ўзоры аляпаватага стылю. Галоўным жа сродкам удзелу журналістыкі ў гэтым працэсе былі беражлівыя адносіны да мовы, раскрыццё і выкарыстанне яе найбагацейшых магчымасцей.

¹ Новости радио. 1927. № 42. С. 4.

² Там жа.

³ В диапазоне современности. М., 1985. С. 29—30.

⁴ Савецкая Беларусь. 1926. 13 красавіка.

⁵ Партархіў Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. Ф. 4, оп. 7, д. 146, л. 6.

⁶ Звезда. 1926. 14 студзеня.

⁷ Там жа.

⁸ Партархіў Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. Ф. 4, оп. 14, д. 49, л. 18.

⁹ Новости радио. 1926. № 6. С. 6.

¹⁰ Радиофронт. 1931. № 3—4. С. 197.

¹¹ Там жа. С. 285.

¹² Ленин У. И. Творы. Т. 20. С. 206.

О. Т. МАНАЕВ

СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Демократические перемены в нашем обществе чаще всего демонстрируют на примере гласности, прежде всего деятельности средств массовой информации (СМИ). Эти перемены действительно значительны.

Во-первых, содержание массовой информации стало более адекватно отражать реальную действительность в современном и историческом аспектах, в глобальном и локальном масштабах. Расширились «зоны», ранее недоступные для публичного обсуждения: преступления государства против собственного народа в эпоху культа личности, всепроникающая коррупция